

УДК 378.147:34

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-3\(186\)-14-18](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-3(186)-14-18)

Коваленко Володимир

Товста Світлана

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1848-1354>

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2510-9259>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА КОНСТИТУЦІЙНА ІНЖЕНЕРІЯ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

А Розглянуто питання щодо значення конституційного права як базової навчальної дисципліни в системі юридичної освіти, визначено правову природу конституційної реформи, розкрито її сутність через аналіз співвідношення конституційної реформи й такого правового явища, як конституційна інженерія.

Ключові слова: Конституція; реформа; конституційна реформа; конституційний процес; конституційна інженерія; конституційно-правова наука; юридична освіта

Постановка проблеми. Розпочаті в Україні нові демократичні процеси, пов'язані з євроінтеграцією, визначили для нашої країни важливі пріоритетні завдання щодо вдосконалення національної правової системи, приведення правової бази України до вироблених європейською спільнотою стандартів. В основі цих процесів має бути, перш за все, реформа вітчизняного Основного Закону, який виходячи зі своєї правової природи виступає юридичною і політичною базою всієї системи чинного законодавства, має формулювати основні засади розвитку суспільства й держави, бути виявом реальної національної згоди, консенсусу соціально-політичних сил та інститутів. У зв'язку з цим виникають такі запитання: а що таке реформа, що таке конституційна реформа, яка правова природа цього явища? Природно, що це обумовило усвідомлення необхідності в розробленні та впровадженні якісно нових підходів до процесу підготовки юристів, до викладання відповідних юридичних дисциплін.

Метою статті є питання щодо місця й ролі конституційного права у системі юридичної освіти, значення конституційно-правової обізнаності громадян країни аналізуються переважно при дослідженні окремих аспектів конституційно-правової проблематики. Аналіз чинників, що свідчать про фундаментальне значення конституційно-правової освіченості, проблем, що існують у цій сфері юридичної освіти, деякі міркування та пропозиції щодо вдосконалення концептуальних підходів до системи, послідовності та методології опанування конституційно-правовою проблематикою викла-

даються в пропонованій статті, аналіз різних наукових онтологічних підходів щодо розуміння конституційної реформи і розкриття її аксіологічної сутності крізь призму конституційної інженерії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Треба сказати, що дослідженням конституційної реформи займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Н. Агафонова, М. Баймуратов, О. Бориславська, Л. Бутько, Ю. Волошин, В. Горбатенко, Т. Грицкевич, А. Колодій, А. Крусян, О. Марцеляк, В. Сухonos, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Водночас, єдиної думки у цих науковців щодо розуміння цього правового феномену немає.

Викладення основного матеріалу. Трансформаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільного й державного життя викликають потребу у формуванні відповідної правової бази, визначення нових підходів до правового регулювання суспільних відносин. Особливо гостро в системі підготовки юристів різної кваліфікації набуває вивчення курсу «Конституційне право України» та «Державне право зарубіжних країн», що пояснюється спрямованістю названих курсів на аналіз актуальних проблем теорії та практики конституційного будівництва. Зазначимо, що у вітчизняній юридичній науці питання щодо місця й ролі конституційного права у системі юридичної освіти, значення конституційно-правової обізнаності громадян країни аналізуються переважно при дослідженні окремих аспектів конституційно-правової проблематики.

Звернемо увагу на те, що хоча вищезазначене підтверджує особливо важливу роль конституційного пра-

ва як навчальної дисципліни в системі юридичної освіти, нажалі, в останній час доводиться констатувати певне пониження її провідної ролі й значення. Зміна пріоритетів у юридичній освіті та право застосовної практики – від галузей публічного права до галузей приватного права. При цьому, не завжди вдається зберегти необхідний баланс у викладанні визначених програмою дисциплін, і пояснити це можна. Значна частина студентів-юристів прагнуть присвятити свою майбутню діяльність насамперед бізнесу, що само собою добре. Тому увага приділяється, в першу чергу, дисциплінам приватного права. До того ж, із розвитком ринкових відносин цивілістика стає складнішою і такою, що вимагає значної уваги й більшого часу для опанування.

Не ставлячи під сумнів важливість дисциплін приватного права, треба враховувати, що конституційне право, після теорії держави й права, друга навчальна дисципліна, яка закладає основи юридичної професії підготовки студентів та їх світогляду. Високий рівень конституційно-правової культури для юристів будь-якої спеціалізації має велике значення.

Ще один аспект розглядуваної проблеми пов'язаний із системою та послідовністю викладання навчальних дисциплін, що спрямовані на вивчення конституційно-правової проблематики. Визначальним фактором викладання навчальних дисциплін конституційно-правового циклу є система науки конституційного права, на яку істотно впливають глибокі якісні зміни, що відбулися й відбуваються в життєдіяльності українського суспільства й держави. Останнє є результатом сприйняття й поступового впровадження прогресивних ідей щодо організації і функціонування державної влади, взаємовідносин особи й державної влади, допущення ідеологічного плюралізму, що, так само мало наслідком припущення співіснування різноманітних світоглядних концепцій трактування конституційно-правових інститутів і процесів.

Послідовність викладання навчальних дисциплін з конституційного права є питанням методики. Логіка вивчення предмета дає можливість застосовувати різні підходи до його опанування. Вбачається, що оптимальним і логічним є вивчення спочатку загального конституційного права, як теоретичної бази до вивчення конституційного права України та конституційного права зарубіжних країн. Такий підхід, з одного боку – дозволяє сформувати та закласти концептуальні знання, які розвиваються й деталізуються при вивченні конституційного права окремих держав, а з іншого – виключає не виправдане дублювання під час викладання й вивчення матеріалу.

Особливу увагу треба звернути на те, що в процесі студювання конституційного права важливе значення посідає вивчення відомих світових моделей конституцій-

но-правового регулювання основ правового статусу особи, організації влади, інститутів держави та громадянського суспільства. Вивчення й аналіз відомих у світі моделей конституційно-правового регулювання основоположних суспільних відносин дає можливість виявляти доцільність запозичення зарубіжного досвіду в Україні, з урахуванням історичних, політичних, духовних та інших особливостей її розвитку та буття.

Викладання конституційного права України повинне узгоджуватися з іншими дисциплінами, що передбачені навчальним планом. Треба враховувати, що опанування студентами основних положень конституційного права України, його визначальних засад, конституційно-правових інститутів і понять, становить основу при вивченні таких навчальних курсів, як конституційне право зарубіжних країн, порівняльне конституційне право, адміністративне право, фінансове право, цивільне право, кримінальне право, аграрне право, земельне право, інших навчальних курсів.

Особливу увагу звертаємо на те, що у викладанні конституційного права важливе значення має вивчення відомих світових моделей конституційно-правового регулювання основ правового статусу особи, організації влади, інститутів держави та громадянського суспільства. Вивчення й аналіз відомих у світі моделей конституційно-правового регулювання основоположних суспільних відносин дає можливість виявляти доцільність запозичення зарубіжного досвіду в Україні, з урахуванням історичних, політичних, духовних та інших особливостей її розвитку та буття.

У сучасному світі існує більше 180 писаних документів, що називали конституціями, більше половини були написані після 1975 року. Незалежно від того, чи добавляють у ці конституції щось нове, чи просто переписують старі конституції, але з кожною редакцією вони стають довшими та об'ємнішими. Текст американської конституції 1787–1791 років у різноманітних виданнях займає від 15 до 20 сторінок і складається зі 7 статей, поділених на 21 частину (плюс перші десять поправок). Європейські конституції дев'ятнадцятого століття були трохи довшими. Конституційна графоманія на думку Джованні Сарторі почалася після Другої світової війни [5, с. 9].

Японська конституція 1947 року була майже в двічі більшою, ніж конституція Мейдзі. Далі ще більше, індійська конституція 1950 року вже мала 395 статей плюс низка деталізованих додатків. Бразильська, 1988 року, 245 статей плюс 200 додаткових. Ці конституції містять не тільки тривіальні положення, але й нездійсненні обіцянки.

Звісно стверджувати те, що чим довшою є конституція, тим менша її конституційна цінність. Проте, на нашу думку, конституції повинні гарантувати те, що забезпечує звичайне законодавство, і чим більше приймаєть-

ся конституцій, які все регулюють і все обіцяють, тим більше ми сприяємо їхньому порушенню і державній катастрофі.

Конституції є «формами», що структурують і дисциплінують процеси прийняття державних рішень. Конституції встановлюють, яким чином повинні створюватися норми, але вони не вирішують і не повинні вирішувати, що повинні встановлювати норми. Тобто, конституції є насамперед процедурами, розробленими для забезпечення контрольованого використання влади. Тому від конституцій вимагають, щоб вони були нейтральними за змістом. Конституція, що бере на себе встановлення політики, тобто змісту політики, передбачає суспільне бажання й придушує органи, що виробляють політику (парламенти й уряди), на які конституцією покладене прийняття політичних рішень.

Тому ми повинні остерігатися конституцій, що подають «надії». Якщо творці конституції не можуть протистояти спокусі показати свої благородні зусилля, то їх варто обмежити до програмної Преамбули намірів і прав. Отже, творці конституційних проектів повинні приділяти серйозну увагу такому встановленню структури управління, що враховує вимоги управління.

Функціонувати наша держава повинна за правилами, викладеними в Конституції як в Основному Законі.

Проте, Конституція України із самого початку й близько не була суспільним договором, якого так потребувала молода держава. Тоді, у 1996 році, це був, у кращому разі, договір між політичними елітами, а радше компромісом між президентом та Верховною Радою. У самій ВР це був компроміс між тодішньою комуністичною більшістю та націонал-демократичною меншістю. Суспільство не мало реальних механізмів впливу на прийняття Конституції [1, с. 3].

Спеціальна комісія діяла під головуванням перших осіб держави із залученням представників різних гілок влади. Це, безумовно, із самого початку вплинуло на скептичне ставлення суспільства до Основного Закону. Документ завжди на загал сприймався, як декларативно-теоретичний.

З початку 2000-х Конституція відіграє роль усього лишень інструменту в політичній боротьбі без правил. Її пробують змінити то в одну, то в іншу сторону без справжнього обговорення в суспільстві. Причому для конституційних змін використовувалися різні підходи.

У 2000 році президент Леонід Кучма у протистоянні із законодавчою владою застосовував технологію змін в Конституції шляхом Всенародного референдуму. Плебісцит пройшов під тотальним контролем влади, без альтернативного обговорення. Проголосовані питання щодо скорочення численності нардепів, скасування їх недоторканності та створення двопалатного парламенту – й досі не ратифіковані Радою.

У 2004-му році, у розпал Помаранчевої революції, Основний Закон змінила Верховна Рада. І це також стало наслідком компромісу революційного Майдану з режимом Кучми, який відходив.

У подальшому дійшло навіть до того, що норми Конституції змінювались уже навіть й без участі парламенту – за допомогою «ручного» Конституційного суду, як це у 2010 році зробив Янукович, що став президентом. Громадськості відводилася роль лишень пасивного спостерігача за конституційними змінами.

На сучасному етапі Конституція України стала заручником уже геополітичних розкладів. Правовий нігілізм дійшов уже до того, що в січні 2016 року парламент приймає зміни у Регламенті своєї діяльності, що дозволяють розглядати зміни до Конституції на будь-якій наступній сесії. Цим створені передумови для порушення Конституції при прийнятті змін до неї – адже самовільне трактування статей Основного Закону про «наступну чергову сесію» є кричущим правовим нігілізмом і яскравим проявом комплексу меншовартості.

Аналіз українських політико-правових процесів показує, що однією з головних причин політичних криз, які пережила та переживає наша країна є не стільки недоліки тексту Конституції України, скільки відсутність належної політико-правової культури, поваги до Основного Закону, неприйняття владою принципу верховенства права, що означає, зокрема, необхідність при застосуванні норм права та їх тлумаченні керуватися, перш за все, інтересами людини й суспільства, а не чиновника, партії чи держави. Закономірним результатом цього є порушення положень Конституції [2, с. 48].

Якщо ж говорити про зміст змін до Конституції України чи її нової редакції, то, на нашу думку, тут недоцільно вигадувати щось радикально нове, принципово відмінне від нашої діючої Конституції. Як показала практика конституційні зміни не тільки не вирішили проблему балансу в системі влад, а й ще більше поглибили дисбаланс, при якому головним завданням вищих органів влади було взаємне блокування роботи одне одного. Тому першочерговим питанням при внесенні конституційних змін є обрання такої форми державного правління, такої моделі взаємодії органів влади, яка зможе найефективніше працювати в Україні, враховуючи існуючі на сьогодні політичні та соціально-економічні реалії нашого суспільства.

Серед них можна виділити, зокрема, такі:

- 1) незріла багатопартійна політична система, що проявляється у відсутності ідеологічно визначених стійких політичних партій зі свідомою громадською підтримкою;
- 2) не численність середнього класу та гостро виражена соціальна поляризація суспільства;

3) відсутність демократичних традицій і стійкого політичного режиму, що сприяє досягненню консенсусу в суспільстві;

4) високий рівень централізації влади, слабка місцева самоврядування та відсутність регіонального самоврядування;

5) неефективна система врядування, успадкована з радянських часів;

6) високий рівень корупції, зокрема, корумпована судова влада;

7) низький рівень правосвідомості політичної еліти, домінування політичних домовленостей і торгів над правом;

8) слабкість інститутів громадянського суспільства.

Взагалі треба відзначити, що конституційна реформа – це складне, багатоаспектне правове явище, що характеризується як у зарубіжній, так і в національній практиці державотворення різносторонністю та багатоманітністю. Дослідники до основних ознак конституційної реформи відносять: поетапність проведення; системність конституційних перетворень, що здійснюються в процесі реформування; повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності; створення функціонального механізму забезпечення й захисту конституційного правопорядку й конституційної законності; інтеграція конституційного законодавства й конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [4, с. 123]. На нашу думку, в розвинутій демократичній країні конституційна реформа характеризується такими рисами:

1) вона спрямована на повне або часткове оновлення чинного Основного Закону, створення ефективних конституційно-правових інститутів;

2) пов'язана з об'єктивною необхідністю модернізації державного й суспільного життя і становить комплекс заходів, спрямованих на вирішення нагальних проблем державотворення й легітимацію політичного режиму;

3) підпорядкована забезпеченню інтересів людини, розвитку суспільства й держави на демократичних засадах;

4) спрямована на адаптацію конституційного порядку до нових суспільно-політичних реалій й оновлення точного національного законодавства;

5) являє собою видовий прояв конституційної інженерії та подальший розвиток конституціоналізму, який ґрунтується на вироблених світовою спільнотою засадах;

6) сприяє розвитку нових конституційно-правових відносин і конституційної правосвідомості населення.

Взагалі конституційна реформа є стрижнем та правовою основою якісних змін суспільного й державного життя. Тому часто в літературі зазначається, що вона передбачає прогресивні політичні перетворення, проявляється в модернізації політичної системи суспільства, в політичних відносинах, тобто в реформуванні політичної системи й передбачає перетворення, зміну, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюється без зміни основ існуючого конституційного ладу. Таким чином, акцент робиться на політичному складнику конституційної реформи. Проте, на наш погляд, буде правильніше наголошувати й на правовому складнику конституційної реформи, зазначивши, що така реформа передбачає еволюційний розвиток суспільства та його політичних і неполітичних інститутів влади. Вона спрямована на закладення за допомогою визначених у Конституції юридичних засобів правових основ системних перетворень, ефективного реформування держави й суспільства, їхніх основних функцій, удосконалення конституційних засад взаємовідносин держави із суспільством та окремими індивідами з метою вирішення нагальних проблем державотворення шляхом оновлення Конституції і конституційного законодавства. Таке оновлення підпорядковане забезпеченню інтересів суспільства, меті розвитку суспільства й держави. Його завданнями виступають подальша демократизація правового статусу людини й громадянина, модернізація засад правового порядку, організації та діяльності органів державної влади, вдосконалення принципів, завдань, цілей правового регулювання суспільних відносин, а також зумовлені цим зміни до інших положень законів і підзаконних нормативно-правових актів задля досягнення якісно нового конституційно-правового режиму.

Висновки. Таким чином, можемо сказати, що конституційна реформа – це зумовлене потребами суспільства й держави політико-правове явище, що являє собою сукупність правових, організаційних і політичних заходів, які передбачають конституційну новелізацію та модернізацію з метою якісної зміни чинного або прийняття нового Основного Закону держави в межах параметрів конституційного процесу й на цій основі конституційну модифікацію організації держави й суспільства, поступове оновлення законодавства в державі, відповідно до вироблених світовою спільнотою конституційних стандартів і цінностей.

Отже, об'єктивна необхідність підготовки висококваліфікованих правознавців потребує глибокого усвідомлення того, що навчальний курс «Конституційне право України» та «Конституційне право зарубіжних країн» є фундаментальним, обов'язковим у силу того, що сприяє професійному формуванню у студентів правової свідомості та правової культури, національної ідеології, по-

ваги до Конституції, законів, до держави та її символів. Це зумовлює підвищені вимоги як до вивчення цієї навчальної дисципліни студентами, що здобувають юридичну освіту, так і до її викладання.

Список використаних джерел

1. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 405 с.
2. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейської моделі конституціоналізму). *Право України*. 2014. № 7. С. 47–54.

3. Бутко Л. В. Конституционная реформа: теоретико-правовой анализ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Санкт-Петербург, 1998. 426 с.
4. Крусан А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи та практика. *Право України*. 2012. № 8. С. 122–131.
5. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів : пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 224 с.
6. Подорожна Т. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : монографія. Львів : ПАІС, 2014. 308 с.
7. Тацій В. М., Тодика Ю. М. Основні напрямки розвитку науки конституційного права України та проблеми вдосконалення викладання конституційного права. *Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права* : зб. наук. ст. / Нац. юрид. акад. України; Ін-т демократії ім. Пилипа Орлика ; В. Я. Тацій (голова редкол.). Харків, 1999. С. 3–18.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 23.04.2019

Коваленко Владимир, Товстая Светлана. Конституционное право и конституционная инженерия в современных украинских реалиях.

(А) *Рассмотрено вопросы относительно значения конституционного права как базисной учебной дисциплины в системе юридического образования, определено правовую природу конституционной реформы, раскрыто её сущность через анализ соотношения конституционной реформы и такого правового явления, как конституционная инженерия.*

Ключевые слова: Конституция; реформа; конституционная реформа; конституционный процесс; конституционная инженерия; конституционно-правовая наука; юридическое образование

Kovalenko Volodymyr, Tovsta Svitlana. Constitution Law and Constitution Engineering in Modern Ukrainian Realities.

(S) *Some aspects of the importance of Constitution law as a basic academic discipline in the system of legal education were considered, the legal nature of Constitution reform was determined, its essence was revealed through analysis of the relationship between constitutional reform and such a legal phenomenon as constitutional engineering.*

Key words: Constitution; reform; constitutional reform; constitutional process; constitutional engineering; constitutional law science; legal education

Коваленко Володимир Федорович, старший викладач кафедри правознавства Полтавського інституту економіки і права

E-mail: lev545964@ukr.net

Товста Світлана Петрівна, адвокат, старший викладач кафедри правознавства Полтавського інституту економіки і права

E-mail: kalyna-sv@ukr.net